

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА – ОСНОВА ВІДРОДЖЕННЯ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано стан та основні проблеми розвитку цукробурякового підкомплексу в Україні, а також виявлено пріоритетні фактори, що визначають рівень його економічного розвитку. Запропоновано ряд напрямків для подальшої інтенсифікації виробництва в цукробуряковій галузі.

The situation and besides main sugar beet growing development problems in the Ukraine are analyzed in the article. The main factors of sugar beet production in economics development are exposed. A number of directions for the further intensification of sugar beet growing are proposed.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Підвищення рівня матеріального добробуту населення країни в значній мірі залежить від стабільного виробництва продуктів харчування, у тому числі цукру. Основною сировиною для виробництва білого цукру в Україні є цукровий буряк, який займає особливе місце в сільськогосподарському виробництві країни. Посіви буряків в Україні у 80-ті роки ХХ ст. становили 1,7 млн. га, у середині 90-х років скоротилися до 1651, 6 тис. га, а нині вони значно менші і становлять 327 тис. га. Основні посіви їх розміщено у Лісостеповій зоні. У Степу вони займають біля 20% посівної площі [1, с.467-500]. На початок 1990 року цукробуряковий комплекс України нараховував майже дві сотні цукрових заводів і більш 8 тис. колективних господарств, які були зайняті вирощуванням цукрового буряку. Україна займала одне з перших місць у світі за площами посіву цукрового буряку – 1,6 млн. га, й за виробництвом бурякового цукру – більш 5 млн. т, що складало 10% світового виробництва і 60% виробництва в СРСР. Головним ринком збуту українського цукру була Росія та інші республіки Радянського Союзу. На внутрішньому ринку споживалось 1,9-2,0 млн. т цукру. Але після розпаду СРСР Україна втратила ринки збуту. Росія, Білорусь, Молдова та інші країни СНГ з метою захисту внутрішнього ринку ввели увізне мито. У період здійснення аграрної реформи в Україні з швидкоплинним породженням деструктивних процесів цукробурякове виробництво зазнало глибокої економічної кризи, яка призвела до різкого занепаду галузі, зменшення більш, як у чотири рази посівних площ цукрових буряків, зниження урожайності та значного зменшення валових зборів цукрової сировини. Як наслідок, істотно зменшились кількість промислових підприємств цукрового виробництва та обсяги валового випуску цукру. Необхідно відзначити, що прорахунки в приватизації цукрових заводів сприяли розриву стосунків між виробниками цукрового буряку і його переробниками.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Питання ефективності та конкурентоспроможності цукробурякового підкомплексу України вивчали відомі економісти-аграрники О.С. Заєць, О.Ю. Грищенко, М.Ю. Коденська, М.В. Роїк, Н.А. Русак, П.Т. Саблук, С.А. Стасиневич, О.М. Шпичак та інші. Але якщо до цього часу основним завданням було відродження вітчизняної сировинної бази, насамперед шляхом екстенсивного нарощення обсягів виробництва цукрових буряків у зв'язку з гострим дефіцитом сировини для діючих цукрових заводів навіть в умовах скорочення їх кількості, нинішній стан кон'юнктури ринку потребує нових поглиблених досліджень якісних показників роботи галузі [2, с.103-107].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До кількості найбільш важливих проблем, які стоять перед агропромисловим комплексом України, слід віднести необхідність підвищення економічної ефективності цукробурякового виробництва і покращення ситуації на національному ринку цукру. За результатами досліджень

Міністерства аграрної політики України, серед продуктів рослинницького походження, які мають стратегічну важливість для країни, особливе місце належить виробництву і переробці цукрового буряку. Однак вирішення цих проблем гальмує різкий занепад виробництва цукрового буряку і цукру, збільшення частини збиткових бурякосіючих господарств і цукрових заводів, різке погіршення складу їх матеріально-технічної бази.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення проблем забезпечення цукрових підприємств сировиною і визначення напрямів подальшої інтенсифікації розвитку цукробурякової галузі, виходячи з сучасних умов і можливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світі зараз виробляється у середньому за рік 130-132 млн. т цукру – 72% із тростини і 28% – із цукрового буряку. При цьому, якщо на початку ХХ століття, за даними Міжнародної організації по цукру (Лондон), співвідношення було 47:53 на користь цукру із цукрового буряку, то зараз йде бурхливе зростання виробництва цукру із тростини як більш дешевого і невибагливого з точки зору технології отримання сировини. Україна, як відомо, належить до числа перших Європейських держав, які започаткували ще з 20-х років ХІХ ст. виробництво цукру з цукрових буряків. Перший в Україні цукровий завод було забудовано в 1824 році в Чернігівській губернії в с. Макошине, а в 1826 році – в Київській і через рік – у Подільській губернії (в Бершаді). Але площа посівів цукрових буряків ще була незначною – всього 1250 десятин. Лише граф О. Бобринський, який у 1840 році збудував у м. Сміла потужний цукровий завод, започаткував широкий розвиток цукробурякового виробництва в Україні.

У 90-х роках ХІХ ст. в Україні вже функціонувало 187 цукрових заводів. За цей період засіяні цукровими буряками площі збільшилися у кілька разів і перевищили 500 тис. га, а виробництво цукру за сезон цукроваріння зросло до 590-600 тис. тонн.

Швидкими темпами розвивалося цукробурякове виробництво в Україні і в першій половині ХХ ст. Після Великої Вітчизняної війни ця галузь харчової промисловості набула визначального характеру, стала важливим джерелом валютних надходжень країни.

Станом на 1990 рік в Україні діяло 192 цукрових заводи (усього в колишньому СРСР – 305), які виробляли 5,383 млн. т цукру, а вже в 2004 році функціонувало лише 120 цукрових заводів, на яких було вироблено 1,45 млн. т цукру [3, с.46-49]. У 2008 році в Україні працювало тільки 70 промислових підприємств, які переробляли за сезон 13,7 млн. т цукрових буряків і випускали 1,574 млн. т цукру, в 2009 році працювало вже 56, які зварили лише 1,269 млн. т цукру, а це на 500 тис. т менше, ніж потрібно для внутрішнього споживання [4, с.71-74; 5, с.58-59]. Причиною руйнації цукробурякового виробництва в Україні стала втрата економічного інтересу, насамперед сільськогосподарських товаровиробників, до розвитку буряківництва, зниження ефективності галузі. Донедавна Україна виробляла значно більше цукру, ніж їй було потрібно для забезпечення внутрішніх потреб. Так, за річної потреби на рівні 1,8-2,0 млн. т у 2006 році було вироблено 2,6 млн. т цукру, у 2007 році – 1,9 млн. т [6, с.46-48].

Однією з головних причин цього є зменшення виробництва цукрових буряків. Зменшення посівів цукрових буряків призвело до зниження виходу жому як кормів для тваринництва, а це 90% до кількості переробленого цукрового буряку; зменшення одержання меляси, що використовується для годівлі сільськогосподарських тварин як засіб для здобрювання грубих і концентрованих кормів. Зменшення кількості жому, особливо сухого, у балансі кормів вплинуло на скорочення виробництва продуктів тваринництва (молока, м'яса) й спричинило безробіття сільського населення і, відповідно, відплив молоді із села.

За період з 1990 по 2009 рік посівні площі цукрових буряків скоротилися майже у п'ять разів, хоча врожайність збільшилась на 42 ц і становила 318 ц/га. Найбільший урожай з одного гектара за останні роки, який склав 366 ц, був отриманий у 2008 році. Тільки впродовж 2007-2009 років посівні площі під цією культурою скоротилися більш, ніж удвічі. Як наслідок, у 2009 році очікуваний показник виробництва становить близько 11 млн. т коренеплодів, що на 12,6% менше за минулорічний. Динаміку показників, які розглядаються, можна представити у наочному вигляді (рис.1). Головним недоліком у функціонуванні цукробурякової галузі є те, що вона не повністю регулюється ринковими законами, як це

робиться в ЄС та інших розвинених країнах світу, у т.ч. і у наших сусідів – Польщі, Білорусі, Росії і Молдові. Так, торік у Білорусі чотири модернізовані цукрові заводи виробили понад 0,5 млн. т цукру, тоді як 70 українських – лише 1,57 млн. т [7, с.54-57].

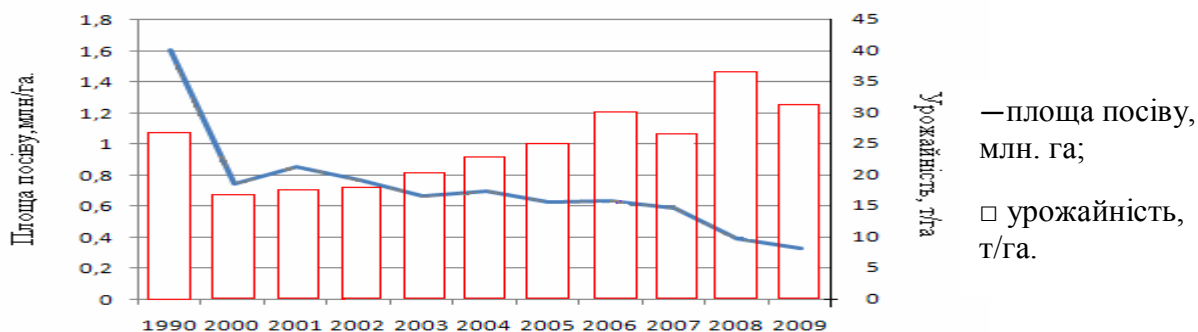

Рис. 1. Динаміка розміру площі посіву та урожайності цукрового буряку в Україні

До того ж більшість заводів мають невеликі потужності із переробки солодких коренів. Лише 20 заводів в Україні мають потужність понад 5000 т/день, що на третину менше від європейських аналогів. У середньому українські цукрові заводи споживають на виробництво 1 т цукру вдвічі більше теплової й електричної енергії, ніж у країнах ЄС, а екстрагують тільки 80% того цукру, що міститься у цукрових буряках, що на 10-12% нижче від європейського рівня. Білий цукор, що виробляється в Україні, як правило, не відповідає міжнародним стандартам за такими показниками, як вміст сажі, колір, зернистість, тому є менш конкурентним на світовому ринку [6, с.46-48]. Нині зростає виробництво цукрових буряків у так званих інтегрованих структурах. Слід наголосити, що в Україні сформувалися 7 інтегрованих структур, яким належить 47% українського ринку і які повністю взяли на себе фінансування й організацію вирощування цукрових буряків, яких вирощено в 2007 році 9 млн. т із загального обсягу 16,3 млн. т [8, с.59-61]. Висока собівартість виробництва цукрової сировини й низькі ціни її реалізації переробним підприємствам перетворили раніше ефективну галузь у збиткову. Цукрове виробництво втратило конкурентоспроможність на зарубіжному ринку. Український цукор швидко витіснили із світового цукрового ринку. Держава з великим зусиллям намагалася забезпечити внутрішні потреби цукру власним виробництвом, а в окремі роки доводилося потребу в цьому продукті покривати за рахунок імпорту поставок.

Ураховуючи високу цінність цукру як важливого харчового продукту і як незамінної сировини для розвитку багатьох галузей економіки країни, а також створену протягом тривалого часу потужну матеріально-ресурсну базу для ефективного розвитку буряківництва і переробної цукрової промисловості, наявний багатовіковий досвід української держави щодо розвитку бурякоцукрового виробництва, не можна допускати безальтернативної втрати цього важливого національного агропромислового підкомплексу економіки країни. Незважаючи на наявність в Україні досить сприятливих ґрунтово-кліматичних і соціально-економічних умов для виробництва цукрових буряків і матеріально-технічної бази їх переробної промисловості, цукробурякове виробництво в країні значно відстає від рівня Європейських держав (табл. 1).

Таблиця 1

Виробництво цукрових буряків і бурякового цукру в основних бурякосіючих країнах Європи (2007 р.)

Країни	Посівна площа, тис. га	Урожайність з 1 га, тонн	Валовий збір, ц	Вихід цукру з 1 га, тонн	Всього вироблено цукру, млн. т
Україна	610,0	26,3	16,9	3,3	2,2
Німеччина	359,7	57,4	20,6	9,0	3,3
Франція	276,0	71,2	19,7	12,2	3,8
Польща	240,1	48,6	11,7	7,5	1,8
Англія	107,0	67,3	7,2	10,5	1,2

Як бачимо, в Україні спостерігалась найбільша посівна площа під цукровими буряками,

яка у 2-2,5 рази перевищувала посівні площі інших європейських країн, але врожайність коренеплодів була майже вдвічі нижчою, а вихід цукру з гектара посівної площі бурякової сировини був нижчим у три-чотири рази. Отже, досвід Європейських країн свідчить про наявність значних резервів збільшення виробництва цукру та підвищення його ефективності. Тому надто надмірна активна поспішність деяких сучасних політиків та економістів щодо переведення в металевий брухт матеріально-технічної бази багатьох підприємств цукрової промисловості свідчить про непоправну шкоду українській економіці [4, с.71-74].

Занепокоєння спричинює і низький рівень насичення сівозмін цукровими буряками, постійне порушення чергування культур у них, практично тотальна деформація сировинних зон цукрових заводів, збільшення радіусу доставки коренеплодів для переробки, особливо на Лівобережжі та на Півдні України. Якщо в дореформений період оптимальною вважали відстань у межах 30 км, то в середині 90-х подовжили до 40-50, останнім часом навіть до 90-100, а подекуди – й до 120 км. Підрахунки показали, що витрати за перевезення однієї тонни цукрових буряків КамАЗами з причепами на відстань 30 км сягають 13,2 грн., на відстань 60 км – 25,8 грн., 90 км – 38,3 грн., 120 км – 51,0 грн., тобто збільшуються в 3,8 рази (табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок витрат на транспортування цукрових буряків автомобілем КамАЗ з причепом (2009-2010 рр.)

Показник	Відстань перевезень, км			
	30	60	90	120
Загальні витрати, грн.	316,5	618,7	920,2	1224,9
Вантажообіг, т/км	720	1440	2160	2880
Собівартість 1 т перевезень, грн.	13,20	25,80	40,95	51,4

Це склалося тому, що практично зникли щільні райони інтенсивного бурякосіяння. Лише шість областей України можна назвати суто бурякосійними: Тернопільську, Хмельницьку, Полтавську, Вінницьку, Харківську та Київську, та й то завдяки функціонуванню великих холдингів. Втратили або втрачають статус бурякових Чернівецька, Івано-Франківська, Житомирська, Чернігівська, Сумська, Одеська та Миколаївська області. Кожен рік сіють буряки в Херсонський, Донецький, Луганський, Дніпропетровський, Запорізький та в степовій частині Криму, тобто в тих районах, де складаються несприятливі ґрунтово-кліматичні умови. У багатьох господарствах замість науково-технічного прогресу панують технічний регрес і непрофесіоналізм. Кваліфіковані кадри замінили «діляги» – підприємці та комерсанти [7, с.54-57]. В Україні зруйновано насінництво цукрового буряку: колись вирощуванням насіння займалися 21 спеціалізований радгосп, а нині – усього декілька господарств. Лише невелика частина посівних площ засіяна вітчизняним насінням і майже половина насіння, яке сіють в країні, визнана неякісною, що призводить до зниження врожайності. Сьогодні за врожайністю цукрового буряку Україна поступається навіть Білорусі, яка має несприятливі ґрунтово-кліматичні умови для виробництва цукрового буряку. Знижується і цукристість коренеплодів, що призводить до підвищення собівартості цукру.

Слід мати на увазі, що навколо цукрових заводів створена і розвинута соціально-економічна інфраструктура, яка обслуговувала сільське населення: школи і дошкільні установи, медичні заклади, культурно – освітянські, спортивні, торгівельні та інші організації. Ще в 1990-1991 роках 13% державного бюджету формувалося завдяки цукробуряковій галузі. Один цукровий завод – це 5 тис. робочих місць, переважно в сільській місцевості. 15 років тому в галузі працювало 1,5 млн. осіб, на даний час – менше мільйона. До цього призвели соціальні наслідки непродуманих кроків реформування [8, с.59-61].

Занепад цукробурякового виробництва в Україні певні владні структури пояснюють різким зниженням попиту на цукор, який втратив конкурентоспроможність. З цією метою в Україні слід територіально звузити розміщення посівів цукрового буряку тільки на придатних для цього землях з достатньою кількістю атмосферних опадів, яка повинна бути не менш 550 мм за рік. Досвід багатьох господарств України свідчить, що при постійному

підвищенні культури землеробства можна стабільно одержувати врожаї цукрових буряків 350-450 ц з гектара. Ученими аграрних наукових установ була розроблена принципово нова технологія, яка передбачає істотне збільшення виходу цукру з гектара при високому рівні механізації виробничих процесів та зменшення кількості обробітків посівів пестицидами.

Держава повинна надати довгострокові кредити бурякосійним підприємствам для придбання високоякісного насіння, мінеральних добрив і засобів захисту рослин, підвищення якості машинного парку; цукровим заводам – для їхньої як найшвидшої реконструкції та модернізації, розширення виробничих потужностей до економічно-оптимальних розмірів. Окрім цього, відновлення виробництва цукрових буряків в Україні залежить від приватних та іноземних інвестицій. Отже, обов'язковою умовою оздоровлення галузі виробництва цукрових буряків в Україні є істотне покращення інвестиційного клімату. Досягнення низької собівартості цукру можливе не тільки за рахунок зниження виробничих витрат по всьому циклу вирощування цукрових буряків, а й завдяки підвищенню продуктивності, економічності та якості роботи цукрових заводів. Йдеться про пряме виробництво не тільки білого цукру, а й інших супутніх йому продуктів: меляси, бурякового жому, цукрового сиропу, а також про доведення їх виробництва до рівня, потрібного споживачеві. А якщо перерахувати побічну продукцію – гичку за кормовими цінностями, жом і мелясу, то ефективність виробництва зросте майже наполовину. Так, за офіційними даними, у фермерському господарстві «Широкоступ» Кагарлицького району Київської області собівартість 1 т цукрових буряків у 2007-2008 роках становила, відповідно 143,1 і 156,1 грн./т, урожайність – 51,3 і 56,7 т/га, рівень рентабельності виробництва був 61,3 і 50,7%, тобто на рівні західних фірм [7, с.54-57].

Висновки і перспективи подальших розробок. Нині цукробурякова галузь є низькорентабельною та поступається іншим напрямкам аграрного бізнесу, але є вкрай необхідною для розвитку сільських територій та державного устрою в цілому, тому забезпечити її ефективний розвиток – першочергове завдання владних структур за активної підтримки суб'єктів аграрного бізнесу. Відродження галузі українського буряківництва слід почати із запровадження сучасних високоінтенсивних ресурсощадних технологій насамперед на найбільш бурякопридатних ґрунтах зі сприятливими кліматичними умовами, що відповідає лісостеповій зоні України. До таких регіонів можна віднести Хмельницьку, Тернопільську, Київську, Вінницьку, Сумську, Черкаську, Полтавську, Харківську, частково Рівненську, Львівську, Житомирську та Волинську області. Усі організаційно-технологічні й економічні заходи повинні спрямовуватися на збільшення врожайності і валових зборів за рахунок інтенсивних факторів та інноваційно-інвестиційних технологій. Тільки доведенням урожайності до рівня 400-500 ц/га можна забезпечити відродження, рентабельне й конкурентоспроможне функціонування цукробурякового підкомплексу та формування інтенсивного типу його розвитку.

Література

1. Зинченко О. І. Рослинництво / О. І. Зинченко, В. Н. Салатенко, М. А. Білоножко. – К.: Аграрна освіта, 2001. – 590 с.
2. Стасіневич С. А. Підвищення ефективності виробництва цукрових буряків в Україні / С. А. Стасіневич, О. Ю. Грищенко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 103–107.
3. Ткаченко Н. М. Шляхи подолання кризових явищ у цукровій промисловості / Н. М. Ткаченко, О. О. Ткаченко // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 46–49.
4. Багрий Т. В. Збереження і відродження цукробурякового виробництва в Україні / Т. В. Багрий // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 71–74.
5. Квітка Г. Погляд у корінь бурякових проблем / Г. Квітка // Пропозиція. – 2009. – № 3. – С. 58–59.
6. Маслак О. М. Чому лихоманить ринок цукру? / О. М. Маслак // Пропозиція. – 2009. – № 179. – С. 46–48.
7. Бондар О. Економічна оцінка виробництва цукрових буряків у 2009 році / О. Бондар, А. Фурса, О. Шутенко // Пропозиція. – 2009. – № 172. – С. 54–57.
8. Ярчук М. М. Реструктуризація цукробурякового виробництва в Україні та підвищення його доходності / М. М. Ярчук // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 59–61.